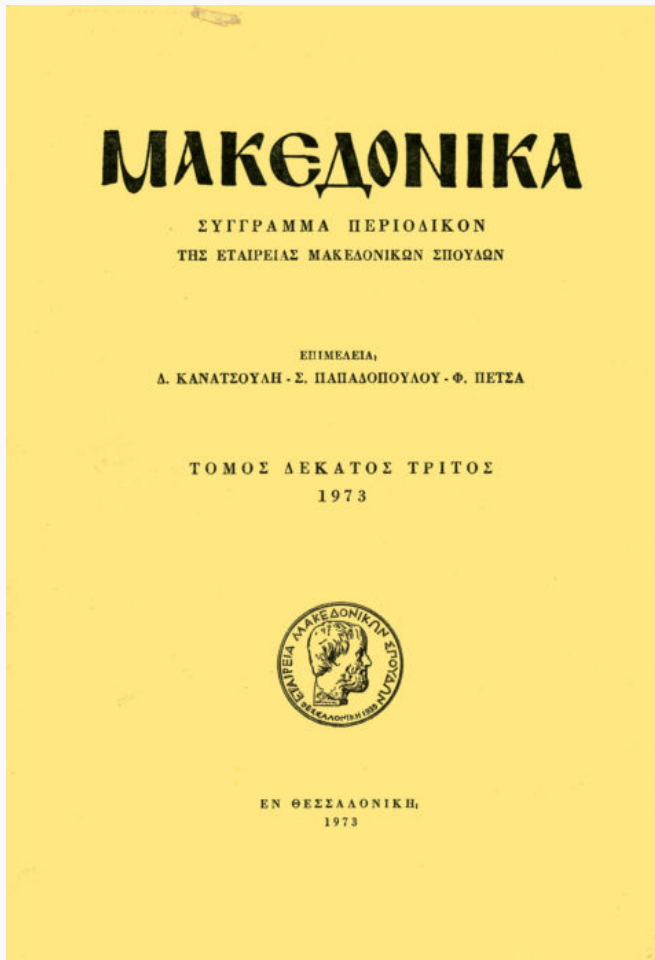

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Χριστ. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ο Μακεδών, ο ενωτής των Ελλήνων

Δ. Κανατσούλης

doi: [10.12681/makedonika.919](https://doi.org/10.12681/makedonika.919)

Copyright © 2014, Δ. Κανατσούλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κανατσούλης Δ. (1973). Χριστ. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ο Μακεδών, ο ενωτής των Ελλήνων. *Μακεδονικά*, 13(1), 445–448. <https://doi.org/10.12681/makedonika.919>

Χρ. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ὁ Μακεδών, ὁ ἐνωτὴς τῶν Ἑλλήνων [Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 32], Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 918.

Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ὅποτε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἱστορικῶν καὶ ἰδίως τῶν Γερμανῶν μελετητῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἐστράφη περισσότερον εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν, ἐδημοσιεύθησαν πολὺ ἀριθμοὶ αὐτοτελεῖς καὶ μὴ ἐργασίαι, πραγματεῖαι καὶ ποικίλα ἄρθρα εἰς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ ἐγκυκλοπαιδεΐας περὶ Φιλίππου Β', περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δράσεως αὐτοῦ, περὶ τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου του ἐν γένει, ἀλλὰ μονογραφίαι, εἰς τὰς ὁποίας νὰ μᾶς δίδεται μία ὁλοκληρωμένη εἰκὼν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀνδρὸς τῆς ἀρχαιότητος, ἐλάχισται ἤλθον εἰς φῶς (Fr. Geyer, Arn. Momigliano, V. Chapot, P. Cloché). Εἰς τὴν ἑλληνικὴν μάλιστα γραμματεῖαν ἡ κατάστασις δὲν εἶναι καλυτέρα. Ἐλάχισται μελέται περὶ Φιλίππου ἐγράψαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλαϊκευτικαὶ καὶ ἐν συνάρτησει μὲ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐπηρεαζόμεναι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν ἀντιμακεδόνων ρητόρων, οὐδεμία δὲ ἀξιόλογος ἐπιστημονικὴ μονογραφία περὶ Φιλίππου. Τὸ κενὸν τοῦτο ἔρχεται νὰ ἀναπληρώσῃ ἡ πρὸ διετίας δημοσιευθεῖσα ἐργασία τοῦ κ. Χρ. Νάλτσα, «Φίλιππος Β' ὁ Μακεδών ὁ ἐνωτὴς τῶν Ἑλλήνων». Εἶναι ἐργασία λίαν ἐκτεταμένη, περιλαμβάνουσα 914 σελίδας. Δὲν ἀποτελεῖ ὁμῶς αὐτὴ μίαν ἀπλὴν μονογραφίαν περὶ τοῦ Φιλίππου, ἀλλ' ὁ σ. ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν προφίλιπτικὴν ἐποχὴν, ἐξετάζων τὴν προέλευσιν τῶν Μακεδόνων, τὴν γλῶσσαν, τὸ πολίτευμα καὶ τοὺς ἀγῶνάς των κατὰ τῶν ὁμῶρων βαρβάρων, ἀκόμη ἔρευνᾷ τὴν σύγχρονον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν πολιτειῶν τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἰδιαίτερώς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐτεῖ ὁ σ. παρέχει εἰς τὸν ἀναγνώστην εὐρὺ ὀπτικὸν πεδίον, ἵνα λάβῃ οὗτος ὁλοκληρωμένην εἰκόνα τῆς ἱστορημένης προσωπικότητος καὶ ἐκτιμῇ τὴν ταύτην δεόντως. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἀνωτέρω τίτλος τοῦ βιβλίου, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς εὐρύτητός του, εἶναι πολὺ στενός καὶ δὲν ἀναποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ περιεχόμενον. Ἴσως ἡ ἐπιγραφή «Ὁ Φίλιππος Β' ὁ Μακεδὼν καὶ ἡ ἐποχὴ του» θὰ ἤρμοζε περισσότερον. Ἀλλ' ὁ σ. θέτει ὡς βάσιν τοῦ ἔργου του, περὶ τὴν ὁποίαν στρέφεται ὅλη ἡ μελέτη του, τὴν πανελλήνιον πολιτικὴν τοῦ Φιλίππου καὶ τοὺς ἀγῶνάς του πρὸς ἐνοποίησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦτο θέλει νὰ ἐξάρῃ. Ὁ κ. Νάλτσας ὡς Μακεδὼν καὶ ὡς πραγματικὸς ἐπιστῆμων πάσχει κυριολεκτικῶς, ὅταν ἀμφισβητεῖται ἡ ἑλληνικότης τῶν Μακεδόνων καὶ τοῦ Φιλίππου καὶ οἱ ὑψηλοὶ πολιτικοὶ σκοποὶ αὐτοῦ, μάλιστα ὅταν τοῦτο προέρχεται ἀπὸ Ἑλλήνας συγγραφεῖς.

Τὴν μνήμην τοῦ Φιλίππου πολὺ ἐξημιώσεν τὸ ὅτι οἱ ἱστορικοί, πρὸ παντὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κλασικισμοῦ, ἔκρινον αὐτὸν ἀπὸ τὴν πλευράν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς ἢ μάλιν ὅταν ἐμπαθῶς ἀντιπάλου αὐτοῦ Δημοσθένους. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Φίλιππος θεωρήθη «ὁ βάρβαρος», ὅστις μοναδικὸν σκοπὸν τοῦ βίου του εἶχε τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τὸν ἐνεφάνιζεν εἰς τοὺς φλογεροὺς λόγους του ὁ Δημοσθένης, ὁ ὀλετὴρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Μόνον ὅταν ἤρχισαν νὰ κρίνουν τοῦτον ὡς βασιλεῦα τῶν Μακεδόνων ἀπὸ μακεδονικῆς πλευρᾶς, βαθμιαίως τὸν ἐδικαίωσαν. Τότε ἐνεφανίσθη ὑπὸ ἄλλην μορφήν ὡς ὁ μέγας ἡγεμὼν, πού ἀπέβλεπε νὰ καταστήσῃ τὸ κληρονομηθέν εἰς αὐτὸν μακεδονικόν

κράτος μεγάλην βαλκανικὴν δύναμιν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐνετάσσετο κατὰ κάποιον τρόπον καὶ ἡ ὑπόλοιπος Ἑλλάς, μὲ κάθε δυνατὴν ἐπείκειαν ἐναντι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων ὁ πολιτισμὸς θὰ ἀπετέλει τὴν βᾶσιν τοῦ μεγάλου κράτους του. Σήμερον ἡ πλειονότης τῶν ἱστορικῶν, ἐκτὸς βέβαια τῶν προπαγανδιστῶν, μετὰ τὰς γενομένας κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐρεῦνας καὶ μελέτας, δὲν ἀμφισβητεῖ πλέον τὴν ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων καὶ πιστεῖται ἀκραδόντως εἰς τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν τοῦ Φιλίππου νὰ ἐνώσῃ τοὺς Ἑλληνας ὑπὸ τὴν αἰγίδα του. Τοῦτο ἀποτελεῖ πίστιν καὶ πεποίθησιν καὶ τοῦ συγγραφέως τούτου.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἔργου γίνεται μὲ μεθοδικότητα, προσοχὴν καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν. Περιλαμβάνει 14 κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων δύο (σελ. 9-76) ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ τὴν προεισαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου. Εἰς ταῦτα ὁ σ. ἐξετάζει τὰς ἀρχαίας πηγὰς, σωζομένας καὶ μὴ, καὶ ὑποβάλλει ὑπὸ τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς, ἀξιολογῶν ταύτας, ἀπαριθμεῖ τὰς κυριωτέρας μελέτας περὶ Μακεδονίας, μελετᾷ ἐν συντομίᾳ τὴν γεωγραφικὴν διάπλασιν τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ τὴν ἑκτασίν της καὶ προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς καὶ τὸν πόλεόν της μὲ βᾶσιν τοῦς ὑπολογισμοῦς τοῦ Beloch, διερευνᾷ ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς τὸ ἐπίμαχον πρόβλημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Μακεδόνων, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πολίτευμα αὐτῶν καὶ τέλος μᾶς δίδει μίαν σύντομον ἱστορίαν τῆς πρὸ τοῦ Φιλίππου Μακεδονίας καὶ τῶν ἀγώνων τῶν Μακεδόνων ἐναντίον τῶν γειτονικῶν βαρβάρων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Πάντα ταῦτα πραγματεύεται μὲ λιτότητα, σαφήνειαν καὶ πειστικότητα.

Ὁ κ. Νάλτσας δὲν εἶναι βεβαίως ἐρευνητὴς καὶ ἱστορικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, δι' αὐτὸ συνήθως λαμβάνει κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν ιδέας καὶ κρίσεις συγχρόνων δοκίμων συγγραφέων καὶ ἀκόμη περιλαμβάνει εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀποσπασμάτα τῶν ἐργασμῶν αὐτῶν. Ἐν τούτοις γνωρίζει νὰ κάμῃ καλὴν ἐπιλογὴν τούτων. Ἐνίοτε ὁμως ἡ ἐξάρτησις του ἀπ' αὐτοὺς τὸν παρασύρει εἰς σφάλματα ἢ τὸν κάμνει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἀνεπιγνώστως τὰ σφάλματά των. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν σελ. 62 δέχεται, παραπέμπων εἰς τὸν Wilcken, ὅτι ὁ Εὐφραῖος ὁ Ὑρεῖτης, ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος ἦτο μεταξὺ τῶν προσκεκλημένων ὑπὸ τοῦ Ἀρχελαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν του κατὰ τὴν τελευταίαν 10/ετίαν τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ μάλιστα ὅτι ἐδίδαξε γεωμετρίαν καὶ φιλοσοφίαν εἰς τὸν βασιλέα, εἰς τὰς σελ. ὁμως 170, 178 καὶ 607 ἐμφανίζει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον τοῦ Φιλίππου. Ἐν τούτοις οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει περὶ ἐπισκέψεως τοῦ Εὐφραίου εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχελαοῦ, ὅστις ἔζησε 50 περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Φιλίππου. Εἰς τὴν σελ. 61 ὁ βασιλεὺς τῶν Λυγκηστῶν Ἀρραβαῖος Β' (;) ἀπεσκήρτησεν ἀπὸ τὴν μακεδονικὴν ὁμοσπονδίαν, διότι οἱ Ὀρέσται βασιλεῖς ἐκυβέρνηον τὴν Μακεδονίαν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τότε βασιλεῖς τῶν Ὀρεστών ἦτο ὁ Ἀντίοχος καὶ ἐκυβέρνηα τὴν Ὀρεστίδα ὅχι τὴν Μακεδονίαν, τῆς ὁποίας βασιλεὺς ἦτο ὁ Περδίκκας Β', ὅστις ὁμως δὲν ἐθεωρεῖτο Ὀρέστης οὔτε καὶ οἱ προκάτοχοί του. Ἀπλῶς κατὰ τὸν μῦθον οἱ σύγχρονοί του ἐπίστευον ὅτι οἱ πρόγονοί του προήρχοντο ἀπὸ τὸ Ἄργος τῆς Πελοποννήσου ὅχι τῆς Ὀρεστίδος. Ἄλλως θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν ἀναχρονιστικῶς σημερινὰς ιδέας καὶ ἀντιλήψεις εἰς τοὺς Λυγκηστὰς. Εἰς τὴν σελ. 65 ὁ Δέρδος Β', βασιλεὺς τῆς Ἑλμιωτίδος, ἀναφέρεται ὅτι, βοηθὸν τὸν Ἀμύνταν Γ' εἰς τὸν κατὰ τῶν Ὀλυνθίων πόλεμον μὲ 500 ἵππους, ἤχημα-λωτίσθη. Ἐν τούτοις ὁ Ξενοφῶν, ἡ μοναδικὴ πηγὴ μας, ὅχι μόνον οὐδὲν γνωρίζει περὶ τῆς αἰχμαλωσίας του, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐμφανίζει τοῦτον γενναίως μαχόμενον καὶ πάντοτε νικῶντα.

Τὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια (σελ. 77-169) δὲν ἔχουν μὲν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου, εἶναι ὁμως λίαν κατατοπιστικὰ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν νοτίων πολιτειῶν, μὲ τὰς ὁποίας ὁ Φίλιππος ἤλθεν εἰς σύγκρουσιν. Εἰς τὸ πρῶτον ἐξετάζει τὴν ἐν νοτίῳ Ἑλλάδι πολιτικὴν κατάστασιν κατὰ τὸν 1ον τρίτον τοῦ 4ου αἰῶνος, τοὺς κοινοτικὸς ἀγῶνας καὶ τὰς ἀναστατώσεις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, τὴν στρατιωτικὴν ἀποδυνάμωσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀνάγκην διαμορφώσεως

νέων πολιτειακῶν μορφῶν. Πάντα ταῦτα ἐξηγοῦν τὴν ἀνάμειξιν τοῦ Φιλίππου εἰς τὰ ἐσωτερικά πράγματα τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τὴν ἐπικράτησίν του εἰς τὸν ἀγῶνα μὲ αὐτὰς. Εἰς τὸ ἕτερον ἐξετάζει τὸ θέμα τῆς πανελληνίου ιδέας, ὡς διεισορφηθῇ αὕτη περὶ τὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν διανοουμένων εἰς τὰς ἐλληνικάς πόλεις καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους, καθὼς καὶ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν αὕτη ἐπὶ τοῦ Φιλίππου.

Τὰ ὑπόλοιπα 10 κεφάλαια (σελ. 170-819) ἀποτελοῦν τὸ κύριον μέρος τοῦ μεγάλου τοῦτου ἔργου. Εἰς ταῦτα ἐξετάζεται ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του μέχρι τοῦ θανάτου. Εἰς τὸ Ε' κεφάλαιον διερευνᾶται ἡ παιδικὴ ἡλικία καὶ ἡ παιδεία τοῦ Φιλίππου, ἡ σωματικὴ διάπλασις καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ, ἡ οἰκογενειακὴ κατάστασις μετὰ τὴν ἐνηλικίωσίν του καὶ ἡ ἀνάληψις τῆς ἐπιτροπείας καὶ ἀντιβασιλείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Περδίκκα Γ'. Ὁ σ. μᾶς δίδει ἀνάγλυφον εἰκόνα τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Φιλίππου, λίαν ἐμπεριστατωμένην καὶ ἀντικειμενικὴν. Θὰ ἦτο ὅμως αὕτη ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἄσπογος, ἂν ἔλειπον μερικαὶ ἐπαναλήψεις, ἐντέλως περιτταί, τὰς ὁποίας συναντῶμεν εἰς τὸ κεφάλαιον καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου, καθὼς καὶ τινὰ λάθη, δυνάμενα νὰ ἀποφευχθοῦν. Π.χ. ἡ ἀποψὴ του (σελ. 201, 205, 255) ὅτι ὁ Φίλιππος μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀπὸ τὴν ὁμηρίαν τῶν Θηβῶν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Περδίκκαν Γ' τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας Τυμφαίας καὶ ὅτι ἐκεῖ ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἐκεῖ ὠργάνωσε πυρηνὰ τινὰ τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος, οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται εἰς τὰς πηγάς, οὔτε δὲ φαίνεται ὅτι ἡ Τυμφαία ἀνήκεν εἰς τὴν Μακεδονίαν πρὸ τοῦ Φιλίππου. Εἰς τὸ ζ' κεφάλαιον (σελ. 214-277) πραγματεύεται περὶ τῶν πολιτικῶν βλέψεων τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν πρώτων ἐξωτερικῶν ἐπιτυχιῶν του, δηλ. τῆς καταλήψεως τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ Πύδνας. Μυστικαὶ συνεννοήσεις μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἓνας παραπλανητικὸς διπλωματικὸς ἐλιγμὸς τοῦ Φιλίππου ἔφερον εἰς τὴν κατοχὴν του τὰς δύο πόλεις. Πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ σ. ὅτι διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀμφιπόλεως ἐξησφάλιζε τὴν διάβασιν πρὸς τὴν Θράκην, χρησιμοποιῶν τὴν πόλιν ὡς ὁμηγήριον, διὰ δὲ τῆς Πύδνας, ἡ ὁποία ἐκυριάρχει τὸν θαλάσσιον ὁδὸν πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀξίου καὶ ἦτο ἡ πύλη τῆς Κάτω Μακεδονίας, ἡσφάλιζε τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν θάλασσον. Σκιαγραφεῖ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ καὶ ἰδίως τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος, συγκρίνων παραλλήλως ταύτην μὲ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῶν νοτίων πολιτειῶν, μελετᾷ τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δημοσιονομικὰς μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ, τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς διοικήσεως καὶ τὴν παιδείαν. Εἰς τὸ Ζ' κεφάλαιον (277-368) ἐξετάζει ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τὸν τρίτον Ἰερὸν πόλεμον, τὴν ἐκστρατείαν του ἐναντίον τῆς Θράκης καὶ τὴν πολιορκίαν καὶ κατάληψιν τῆς Ὀλύμβου, αἵτινες ἔφερον ἀντιμέτωπον αὐτὸν πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀκολούθως ἐξ ἀφορμῆς τῆς συγκρούσεως αὐτοῦ μὲ τὰς Ἀθήνας παρεμβάλλει ἓνα μεγάλο κεφάλαιον (σελ. 368-452), ἔνθα ἐξετάζει τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἡγέτας αὐτῶν, τὸν ὁποῖον ἄλλοι ἦσαν σφοδροὶ ἀντίπαλοι τοῦ Φιλίππου καὶ ἄλλοι διέκειντο εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν ἢ ἠνεῖχοντο τὴν κατάστασιν, ὅπως διεισορφῶντο τότε εἰς τὴν πόλιν, διότι ἐφρόνουν ὅτι θὰ ἦτο ἐπωφελὴς ἡ ἀνάληψις τῆς ἡγεσίας τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, χωρὶς νὰ προδίδουν τὴν πατρίδα. Εἰς τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια ἐκτίθεται ἡ ὅλη δρᾶσις τοῦ Φιλίππου μέχρι τοῦ θανάτου, ἡ πάλιν αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς Φιλοκρατείου εἰρήνης (σελ. 451-514), ἡ ἐνσπολὶς ἐπέμενσις του εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα καὶ αἱ διπλωματικαὶ ἐκδηλώσεις, ἡ ἐκστρατεία του εἰς τὴν Θράκην καὶ σταθεροποιήσις τῆς δυνάμεώς του ἐν αὐτῇ (σελ. 515-617), αἱ προετοιμασίαι διὰ τὴν τελικὴν ἀναμέτρησιν καὶ ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη (σελ. 618-794) καὶ τέλος ἡ ἔνωσις τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ Φιλίππου, ἡ σύγκλησις τοῦ κορινθιακοῦ συνεδρίου καὶ κήρυξις τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν (σελ. 795-814). Προετοιμασίαι διὰ τὴν ἐκστρατείαν καὶ θάνατος τοῦ Φιλίππου (σελ. 815-839). Ἐπιστέγασμα τοῦ ὅλου

έργου ἀποτελεῖ ὁ ἐπίλογος (σελ. 840-882), εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνει εἰς ἕνα θαυμάσιον, ἀντικειμενικὸν καὶ ὠλοκληρωμένον χαρακτηρισμὸν τοῦ Φιλίππου, ἀνασκευάζων παραλλήλους τὰς ἐπικρίσεις καὶ ἀδόκιους χαρακτηρισμούς τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν παρασυρομένων νεωτέρων ἱστορικῶν. Μία ἀνακεφαλαιώσις τῶν πράξεων τοῦ Φιλίππου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀποτελεῖ ἄριστον παιδαγωγικὸν μέσον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μετὰ τῶν λεπτομερειῶν καὶ ἐπιμελείας γενομένης ὑπὸ τοῦ σ. ἱστορίας τοῦ Φιλίππου. Ὁ παρατιθέμενος χρονολογικὸς πίναξ συμβάλλει σημαντικῶς εἰς τοῦτο. Ἐν τέλει παραθέτει πλούσιον πίνακα γενικῆς βιβλιογραφίας, ἃν καὶ μερικὰ νεώτερα συγγράμματα ἐλλείπουν, ὡς π.χ. H. B e n g t s o n, Staatsverträge des Altertums, Bd. II. P. F r a n k e, Geschichte, Politik u. Münzprägung im früheren Makedonien 3-4 (1952/53), 99, 111 καὶ Jahrb. für Numismatik u. Geldgeschichte 7 (1956) 105 κ.έ. P. C l o c h é, Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand (336 avant J. C.), Paris 1960. D o r i s R a y m o n d, Macedonian Royal Coinage to 413 B. C., New York 1953. C. R o e b u c k, The Settlements of Philip II with Greeks States in 338 B. C., «Classical Philology», 1948, 73-92. F r i t z W ü s t, Philipp II. von Makedonien u. die panhellenische Idee, S-B. Berlin 1929.

Τὸ ἔργον συνετάχθη μεθόδον καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν καὶ κόπον, ἐξαντλεῖ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὸ θέμα καὶ ἡμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶναι ἡ πληρεστέρα καὶ πλέον ὠλοκληρωμένη ἱστορία περὶ Φιλίππου, ἐξ ὧσων μέχρι σήμερον ἐγράφησαν. Ὁ σ. συνεκέντρωσεν ὅλας σχεδὸν τὰς πηγάς, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ξένην καὶ ἑλληνικὴν. Ὅπωςδὴποτε τὸ ἔργον τοῦ κ. Νάλτσα εἶναι εὐχοίμεθα καὶ ὠφέλιμον διὰ τὸν ἀναγνώστην. Μερικὰ λάθη ἐξ ἀπροσεξίας ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφευχθοῦν, ἃν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ὄγκον τοῦ ἔργου. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν σελ. 834 ὁ Ἀμύντας Δ' θεωρεῖται θεὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐνθ' εἶναι πρῶτεξάδελφος, εἰς τὴν σελ. 875 μεταξὺ ἐκεῖνων, οἱ ὅποιοι πρὸ τοῦ Φιλίππου εἶχον ὀνειρευθῆ τὴν ἐνοχοποίησιν τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Λυσιμάχου, ἐνὸς τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀντὶ τοῦ Λυσάνδρου, κ.ά. Τοιαῦτα ὅμως λάθη ἀσήμαντα, οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρων, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ [Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν], Θεσσαλονίκη, 1972, σελ. α'-ια'+1-389.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητά του καὶ διὰ τὴν ἰδιαίτην ἐπίδοσίν του εἰς θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ κανονικοῦ Δικαίου, ὡς καὶ γενικώτερον εἰς θέματα ἀφορῶντα ἐν γένει εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν καθόλου δρᾶσιν αὐτοῦ.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον εἶναι ἀκριβὲς δείγμα τῶν ὡς ἄνω εἰδικότητων καὶ ἱκανοτήτων τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ τοῦτο προκύπτει ἀνέτως ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ ἔσωφύλλῳ ἐνδείξεως ὅτι πρόκειται περὶ ἱστοριοκανονικῆς μελέτης.

Ὁ συγγραφεὺς, διαπρεπὴς ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπομνησκει ἥδη ἐν προλόγῳ εἰς τὸν χριστιανικὸν ἐν γένει κόσμον, ἰδιαίτερος δὲ εἰς ὀρισμένους ὀρθοδόξους κύκλους, τὸ πρωτόθρονον τῆς θέσεως καὶ τὸ ἰδιάζον τοῦ κύρους τοῦ Πατριαρχείου τούτου μὲ συλλογισμὸν ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. Πράγματι, ὡς γράφει, (αὐτ.) «ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἡ ζωὴ, ὡς ζωὴ εἶναι ὀργανισμός, ὡς ὀργανισμός δὲ ἔχει κεφαλὴν καὶ κέντρον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπερ μοχθῆσαν ὅσον οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὑποστάν καθαρμούς μεγάλους καθηγίσεν εἰς τοὺς αἰῶνας